

กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรม
และประเพณีชุมชนริมน้ำบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา

The Learning Process and Knowledge Management for Cultural
and Tradition Preservation of the Bang Pakong, Bang Pakong District,
Chachoengsao Province

❖ วชิรพงษ์ มณีนนทวัฒน์ ❖ นพดล ใจเจริญ ❖

กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรม และประเพณีชุมชนริมน้ำบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา The Learning Process and Knowledge Management for Cultural and Tradition Preservation of the Bang Pakong, Bang Pakong District, Chachoengsao Province

❖ วชิรพงษ์ มณีนันท์วิวัฒน์¹ ❖ นพดล ใจเจริญ² ❖

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสังเกตวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) โดยผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษา และการสัมภาษณ์ และมีรายละเอียดในการศึกษาค้นคว้า เรื่อง กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เพื่อการอนุรักษ์ วัฒนธรรมและประเพณีชุมชนริมน้ำบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ 1) เพื่อ ศึกษากระบวนการเรียนรู้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง 2) เพื่อศึกษากระบวนการ จัดการเพื่อการอนุรักษ์องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง ผลการวิจัยสรุปพบว่า กระบวนการเรียนรู้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง มีความหลากหลาย แต่ยังไม่มีการจัดบันทึกองค์ความรู้ที่เกิดจากวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงอย่างมีระบบ มีเพียงการถ่ายทอด ด้วยมุขปาฐะของบรรพบุรุษ สู่ลูกหลานหรือข้อปฏิบัติตาม ผู้มีอายุในชุมชน และมีระบบการถ่ายทอดโดยอาศัยการจดจำ และดำเนินกิจกรรมโดยหน่วยงานภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ แต่ องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคลมีน้อยมาก ทำให้เกิดความเสี ยต่อการสูญหาย

ภาครัฐและสถานศึกษาเป็นหน่วยงานหลัก ที่มีการสนับสนุน และจัดโครงการกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของ ชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงอย่างต่อเนื่อง เช่น ประเพณีงานบวช ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีแห่หลวงพ่อพระพุทโธโสทรทางน้ำ ประเพณีตรุษจีน ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทอดกฐิน เป็นต้น ด้วยการสนับสนุนให้บุคลากรจากหน่วยงานภาครัฐ สถานศึกษา ร่วมมือโดยนำนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมเป็นประจำ และได้รับความ ร่วมมือจากภาคีเครือข่ายทางด้านวัฒนธรรม

จึงสมควรสนับสนุนให้มีกระบวนการเรียนรู้และวิธีการ อนุรักษ์ถ่ายทอดทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชน ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงอย่างมีระบบ มีการจัดเก็บให้อยู่ในรูปแบบ แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายและเหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน เช่น หนังสือ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้าน วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง เพื่อให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกและตระหนักถึงความสำคัญ ของมรดกทางวัฒนธรรมสืบต่อไป

คำสำคัญ : กระบวนการเรียนรู้ สื่อเรียนรู้ ภาคีเครือข่าย วัฒนธรรม มรดกทางวัฒนธรรม

¹ รองผู้อำนวยการศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น, อาจารย์สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์

² นักวิชาการศึกษานานาชาติ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Abstract

This research was conducted through was qualitative research methodology by observing the in-depth interview. The researcher participated to the study and interview as well as the details of research entitled “The Learning Process and Knowledge Management for Cultural and Tradition Preservation of the Bang Pakong and the Bang Pla Soi Riverbank Communities: A Case Study of Bang Pakong Sub-district, Bang Pakong District, Chachoengsao Province”. This research was aimed 1) to study the learning process of the body of knowledge on culture, tradition and ways of life of those who lived at the river bank communities of the Bang Pakong River, 2) to study a management process in preserving the body of knowledge on culture, tradition and ways of life of those who lived at the river bank communities of the Bang Pakong River, and 3) to use as a learning source of the body of knowledge on culture and tradition of the Bang Pakong and the Bang Pla Soi Riverbank Communities. The findings could be summarized as follows:

The findings revealed that the process of the body of knowledge on culture, tradition and ways of life of those who lived at the river bank communities of the Bang Pakong River was diverse. However, it had not been systematically recorded in writing, but it was passed on through their ancestors’ oral literature to the younger generation. Also, it was transmitted through the elderly in the community through remembrance. Importantly, the public sectors took part to preserve this body of knowledge. When the body of knowledge was scarcely produced, it was likely risky to be disappeared.

Interestingly, the support was mostly provided by the public sectors, cultural alliance network and schools where their students had been regularly participated. They supported and promoted many activities relevant to culture, tradition and ways of life of the riverbank communities of the Bang Pakong River, e.g., the ordination tradition, the wedding tradition, the waterborne procession of Luang Phor Sothorn Buddha Image, Chinese New Year tradition, Songran Thai new year tradition, Kathin-robe offering ceremony etc.

By this, it was appropriate to support systematically a learning process and preservation process in a transmit of culture, tradition, ways of life of the riverbank communities of the Bang Pakong. The learning process should be preserved in the various kinds of learning media suitable for the present-day society like book, e-media, etc. in order to serve as a learning source concerning culture, tradition and ways of life of those who lived at the river bank communities of the Bang Pakong River. Also, the learning process took part to arouse people’s awareness and realization on the importance of the ancestors’ cultural inheritances.

Keywords : *Learning process, learning media, cultural network, cultural inheritance*

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยในอดีต เป็นสังคมเกษตรกรรม มีความผูกพันกับสายน้ำ นิยมตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเรือนริมแม่น้ำเป็นที่อยู่อาศัย มีการสร้างชุมชนริมคลองริ้วแม่น้ำ สร้างเอกลักษณ์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเกี่ยวกับสายน้ำ ผ่านภูมิปัญญาชาวบ้านจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่ดำรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำบางปะกงที่มีต้นกำเนิดจากแม่น้ำนครนายก และแม่น้ำปราจีนบุรี ไหลมาบรรจบกันบริเวณ ตำบลบางแตน อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ปลายทางของแม่น้ำบางปะกง ไหลออกสู่ทะเลอ่าวไทยที่บริเวณตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา มีความยาวตลอดลำแม่น้ำ 122 กิโลเมตร มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่คดโค้งไปมาคดโค้งตั้งพญามังกร พาดผ่านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชพันธุ์ ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ จึงถูกเปรียบเทียบเป็นสายน้ำแห่งมังกร จึงทำให้บริเวณสองริ้วน้ำบางปะกงเป็นที่อยู่อาศัยของชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น คนจีน คนมอญ คนลาว เป็นต้น มีอาชีพทำสวน ทำไร่ริมสองฝั่งแม่น้ำมีการสร้างวัดวาอาราม บ้านเรือนทรงไทยเรือนร้านค้าริมแม่น้ำโรงงานอุตสาหกรรม สลับกับป่าต้นจาก ที่มีกอเป็นแนวขนานกับตลอดชายฝั่งของแม่น้ำ อาชีพส่วนใหญ่ที่ทำกันมาก คือ การทำนา และการทำสวนผลไม้ และนากุ้ง แม่น้ำบางปะกงยังแตกออกไปเป็นคลองเล็กคลองน้อยที่ใหญ่ที่สุดเป็นคลองประเวศบุรีรมย์ ที่หล่อเลี้ยงพืชผลการเกษตร วิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง จึงมีเรือเป็นพาหนะสำคัญบนสายน้ำ มีประโยชน์และสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่นำไปใช้งาน ทั้งในแง่ของการเป็นพาหนะสัญจร การหาเลี้ยงชีพ (หาอาหาร ค่าขาย ใช้รับจ้าง) หรือใช้เป็นที่อยู่อาศัย ปัจจุบันเรือลดจำนวนลง เนื่องมาจากการสร้างถนนเข้าสู่ชุมชน หมู่บ้าน แม้กระทั่งการปลูกสร้างบ้านเรือนที่ปัจจุบันจะหันหลังให้คลอง หันหน้าบ้านขึ้นถนนแทน

มีประเพณีที่สำคัญของชุมชนบางปะกง เช่น ประเพณีแห่ธงตะขาบ ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง วัฒนธรรมเกี่ยวกับการแต่งงาน การบวช เป็นต้น ส่วนใหญ่เกี่ยวกับศาสนา ประเพณีที่สำคัญจนเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของชุมชน คือ ประเพณีต้อนรับขบวนแห่หลวงพ่อโสธรทางน้ำ ในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี ด้วยการจัดงานกราบนมัสการและปิดทองหลวงพ่อพุทธโสธรจำลอง บนเรือลำใหญ่ลอยลำอยู่ริมตลิ่งฝั่งลำน้ำบางปะกง และประเพณีใหม่ที่ริเริ่มจัดขึ้นคือ ประเพณีงานน้อมรำลึกพระพุทธรเจ้าหลวงเวฬุเสวยพระกระยาหารกลางวันครว

เสด็จประพาส มณฑลปราจีนที่บริเวณวัดคงคาราม (วัดบน) หมู่ที่ 2 ตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อเป็นการน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ ในวโรกาสที่ครบรอบ เสด็จแวะพัก ณ วัดคงคาราม (วัดบน) สืบเนื่องจากในวันที่ 22 ธันวาคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) พระพุทธเจ้าหลวง (รัชกาลที่ 5) ได้เสด็จประพาสมณฑลปราจีนบุรี ได้ทรงแวะพักเสวย พระกระยาหาร

ประเพณีและวัฒนธรรม ได้มีการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอยู่ตลอดเวลา ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ กระบวนการเรียนรู้ทางด้านวัฒนธรรมที่แตกต่างกันจำนวนมาก ได้ถูกปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมอยู่เสมอ โดยคนในชุมชน และมุ่งเน้นที่จะถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจให้กับคนทั้งในและท้องถิ่นของตนเอง และคนในสังคมภายนอก เพื่อให้เกิดแนวคิดในการอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมไทย จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูล และให้แนวคิดด้านการอนุรักษ์ ตระหนักถึงคุณค่าแก่นสาระและความสำคัญของประเพณีและวัฒนธรรม พร้อมทั้งเกิดการฟื้นฟู โดยการเลือกสรรหรือที่สูญหายไปแล้ว มาทำให้มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในท้องถิ่น ตลอดจนพัฒนา สร้างสรรค์และปรับปรุงให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป การถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีด้วยการจัดกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการสืบสาน แลกเปลี่ยน วัฒนธรรมและประเพณี ด้วยสื่อและวิธีการต่างๆ เพื่อให้เกิดเอกลักษณ์และกระบวนการทางวัฒนธรรมที่เป็นตัวสร้างระบบความหมายของแต่ละชุมชนท้องถิ่นโดยการจัดการแหล่งเรียนรู้รวมขององค์กรชุมชนกับการมีส่วนร่วมในการจัดการ และบริหารมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น ควรปรับประเพณีและร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูให้ประเพณีถ่ายทอดมาสู่ปัจจุบัน

ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีนั้น ส่วนใหญ่เกิดขึ้นได้ เพราะแรงผลักดันของหน่วยงานของรัฐเป็นสำคัญ มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และให้คนในท้องถิ่นได้ตระหนักในภูมิปัญญา วัฒนธรรมของตนเอง จึงทำให้บทบาทสำคัญอยู่ที่แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่ต้องพัฒนากายใจ พร้อมจิตสำนึกวัฒนธรรมที่ดำรงและรู้คุณค่าความเป็นไทย และสอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม สังคมปัจเจกมากขึ้น (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555-2559) การศึกษาค้นคว้าวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนริมน้ำบางปะกงที่มีความหลากหลายและความแตกต่างกันทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรมแต่ยังไม่ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อเป็นฐานข้อมูลสำหรับเผยแพร่ให้กับชุมชนสังคมภายในและภายนอก ทำให้เสี่ยงต่อการสูญหาย จึงควรที่จะหาวิธีการอนุรักษ์ ถ่ายทอด ส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณีให้คงอยู่ในโลกยุค “สังคมแห่งความรู้, ยุคโลกาภิวัตน์, และยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง” ที่ต้องมีการจัดการความรู้เป็นกระบวนการ (Process) ที่ครบวงจรต่อเนื่อง อันจะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมาย คือ การพัฒนาและพัฒนานคน โดยมีความรู้เป็นเครื่องมือ กระบวนการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ (วิจารณ์ พานิช, 2551) เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม เพื่อให้เยาวชนรุ่นหลังได้ศึกษาและเข้าใจในประวัติศาสตร์ ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นได้ (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม อ่างทอง อนันต์ ธีระชัย, 2545)

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาระบบการเรียนรู้และจัดการความรู้เพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีชุมชนริมน้ำบางปะกง ที่ดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐและเอกชน สถานศึกษา และประชาชนในอำเภอบางปะกง ตลอดจนศึกษาองค์ความรู้และรวบรวมเป็นเอกสารวิชาการของการจัดการความรู้ด้านมรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี เพื่อให้เป็นหลักฐานสำหรับการค้นคว้าของคนในชุมชน รวมทั้งตระหนักถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการอนุรักษ์สืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระบบการเรียนรู้ องค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง
2. เพื่อศึกษาระบบการจัดการเพื่อการอนุรักษ์องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสังเกตวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (Informal Interview) กับคนกลุ่มต่างๆ โดยการสัมภาษณ์นั้นเกิดขึ้นจาก

บริบทที่แตกต่างกันไป และให้ความสำคัญกับข้อมูลภาคสนาม (Field Research) โดยผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษาการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participate Observation) ในประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ซึ่งมีขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษา

กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษาในครั้งนี้ได้แก่ ผู้นำชุมชน ราษฎรชาวบ้าน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น สภาวัฒนธรรมอำเภอ ผู้บริหารสถานศึกษา เจ้าอาวาส ผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งในการวิจัยในครั้งนี้ได้เลือกกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยโดยการสุ่มแบบสะดวก (Convenience Sampling) จำนวน 18 คน ซึ่งประกอบไปด้วย ราษฎรชาวบ้านด้านศิลปวัฒนธรรม จำนวน 2 ท่าน นายกองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น จำนวน 3 ท่าน สภาวัฒนธรรมอำเภอ จำนวน 2 ท่าน เจ้าอาวาส จำนวน 3 รูป ผู้อำนวยการสถานศึกษา จำนวน 3 คน ผู้นำชุมชน จำนวน 2 ท่าน และผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ มีลักษณะเป็นแบบสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องแบบเชิงลึก (In-depth Interview) มีหัวข้อเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีชุมชนริมน้ำบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยประกอบด้วยข้อคำถาม 2 ส่วน ได้แก่

- 1) ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์
- 2) คำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์

3. วิธีสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์บุคคลแบบเชิงลึก (In-depth Interview) ในลักษณะการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ มีหัวข้อที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณี ชุมชนริมน้ำบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ดังนี้

- 1) ศึกษาจากวารสาร เอกสาร บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีชุมชนริมน้ำบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา

2) สร้างแบบสัมภาษณ์ตามแนวทางที่ได้ศึกษามาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา

3) นำร่างแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญเพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และการใช้ภาษาในแบบสอบถาม

4) นำแบบสัมภาษณ์ที่มีคุณภาพตามเกณฑ์ไปดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล

4. วิธีการตรวจสอบข้อมูล

การวิจัยใช้วิธีการตรวจสอบ โดยการตรวจสอบเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการ ดังนี้

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) เป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้มาว่าถูกต้องหรือไม่ โดยพิจารณาว่า ข้อมูลที่ได้มาในเวลาสถานที่และบุคคลที่ต่างกัน จะต้องได้ข้อมูลตรงกันด้วยการสัมภาษณ์และสังเกตบุคคลผู้ให้ข้อมูลที่หลากหลายในประเด็นเดียวกันหรือในเวลาที่แตกต่างกัน

2) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการ (Methodological Triangulation) เป็นการตรวจสอบข้อมูลด้วยการเก็บข้อมูลที่หลากหลายวิธีในประเด็นเดียวกันต้องได้ข้อมูลตรงกัน เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม การสังเกต เป็นต้น

5. วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเนื้อหา (Content Analysis) ในประเด็นแนวคิดการวิจัยทั้งด้านการเรียนรู้และการจัดการองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีชุมชนริมน้ำบางปะกง ตลอดจนการใช้แนวคิดทฤษฎีของการวิจัย

อภิปรายผลวิจัย

1. ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง พบว่ากระบวนการเรียนรู้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง มีความหลากหลาย สามารถแบ่งได้ตามลักษณะของความรู้ ดังนี้ 1. องค์ความรู้หรือความรู้ที่จับต้องไม่ได้ (Tacit Knowledge) ที่เกิดจากวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงอย่างมีระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ยังไม่ได้จัดเก็บเชิงวิชาการ ทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดอย่างเป็นระบบ

และสามารถอ้างอิงได้ทำหลักวิชาการ หรือเป็นหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ มีเพียงการถ่ายทอดด้วยการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมา เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแต่งงาน ประเพณีอุปสมบท เป็นต้น ต่อมาประเพณีที่ถือได้ว่าเป็นประเพณีสร้างสรรค์ริเริ่มให้เกิดขึ้นมาในเวลา 7-8 ปีที่ผ่านมา คือ ประเพณีงานน้อมรำลึกพระพุทธเจ้าหลวง แวะพักเสวยพระกระยาหารกลางวันคราวเสด็จประพาสสมณชลปราจีน จัดขึ้นบริเวณวัดคงคาราม (วัดบन) หมู่ที่ 2 ตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อเป็นการน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่าน ในวโรกาสที่ครบรอบ เสด็จแวะพัก ณ วัดคงคาราม (วัดบน) สืบเนื่องจาก ในวันที่ 22 ธันวาคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) และทรงเยี่ยมราษฎร ณ วัดคงคาราม (วัดบน) ตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยการจัดกิจกรรมร่วมกันของโรงเรียนและเทศบาลบางปะกง ให้เป็นผู้รับผิดชอบจัดงาน มีการจัดนิทรรศการ การแสดงของนักเรียนเวที การแต่งกายย้อนยุค สอดคล้องกับวิจัยเรื่อง การจัดการองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของตำบลอ้อมเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ของงามนิจ กุลกัน (บทคัดย่อ : 2554) ที่ได้สรุปไว้ว่า การจัดเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมวิธีการอนุรักษ์ และถ่ายทอดรวมถึงการส่งเสริมวัฒนธรรม ยังไม่มีการจัดบันทึกองค์ความรู้ที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น มีเพียงการบอกเล่า และการสาดิตโดยอาศัยการจดจำ ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อการสูญหาย วิธีการอนุรักษ์ ถ่ายทอด ส่งเสริมวัฒนธรรม มีการสนับสนุนกลุ่มอาชีพและการจัดกิจกรรมต่างๆ เป็นประจำทุกปี โดยร่วมมือกับโรงเรียนนำนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมเป็นประจำ

ส่วนกระบวนการเรียนรู้ด้วยถ่ายทอดกันได้ (Explicit Knowledge) หรือมุขปาฐะของบรรพบุรุษ สู่ลูกหลานหรือข้อปฏิบัติตามผู้มีอายุในชุมชนนั้น มีกระบวนการเรียนรู้ด้วยระบบการถ่ายทอดโดยอาศัยการจดจำ เช่น การทำขนมหวานอาหารท้องถิ่น เป็นต้น สอดคล้องกับวิจัยเรื่อง “กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตหมวกกุญแจ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา” ของผ่องศรี มาสขาว, วาทีตา เอื้อเจริญ, และอารีญา บุญทวี. (2547). (บทคัดย่อ : 2553) ที่ได้สรุปไว้ว่า เป็นกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตหมวกกุญแจเป็นลักษณะแบบ “ไม่เป็นทางการ” โดยมี “สถาบันครอบครัว” เป็นหลักในการถ่ายทอดแบบบอกเล่า การสังเกต และการฝึกปฏิบัติ ส่วนหน่วยงานราชการ ได้แก่ โรงเรียน

พัฒนาชุมชน ได้เข้ามาให้การสนับสนุนตามนโยบายของรัฐบาลที่เน้นและต้องการฟื้นฟูเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นลงสู่สถาบันครอบครัวเป็นหลัก โดยส่งเสริมการจักสานหมวกกุญแจเป็นอาชีพเสริมหลังการทำนา ทำสวน และเลี้ยงกุ้ง ผลของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงทำให้หมวกกุญแจพัฒนาเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องใช้เครื่องประดับตกแต่ง ระดับ 4 ดาว ของจังหวัดฉะเชิงเทรา

2) ผลศึกษากระบวนการจัดการเพื่อการอนุรักษ์ด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง พบว่ากระบวนการเพื่อการอนุรักษ์ของชุมชนที่มีประเพณีหลากหลาย เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแห่เทียน ประเพณีลอยกระทง ประเพณีบวช ประเพณีแต่งงาน และประเพณีแห่หลวงพ่อพุทธโสธรทางน้ำ ประเพณีงานน้อมรำลึก พระพุทธเจ้าหลวง แวะพักเสวยพระกระยาหารกลางวันคราวเสด็จประพาสมณฑลปราจีน เป็นต้น เริ่มต้นกระบวนการการอนุรักษ์ด้วยการปฏิบัติเป็นประจำ เป็นประเพณีท้องถิ่น จนนับเป็นวิถีชีวิตของชุมชน ส่วนใหญ่ดำเนินการโดยหน่วยงานภาครัฐที่ได้วางแผนจัดงาน จัดสรรงบประมาณ โดยได้รับความร่วมมือจากภาคีเครือข่ายทางด้านวัฒนธรรม และสถานศึกษาร่วมมือโดยนำประชาชนและนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมเป็นประจำ สอดคล้องกับวิจัย เรื่อง “ความคิดเห็นของครูเกี่ยวกับบทบาทของครูในการอนุรักษ์ และสืบทอดวัฒนธรรมไทยในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การค้นคว้าศึกษา การเข้าร่วมกิจกรรมและเผยแพร่ความรู้แก่ชุมชนและการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน” ของกมล รอดคล้าย (2525 : ง - จ) ได้สรุปไว้ว่า ในการจัดกิจกรรมอบรมความรู้ด้านวัฒนธรรมไทย และวัฒนธรรมท้องถิ่นให้นักเรียน โดยส่งเสริมการนำแหล่งความรู้ในชุมชนมาประกอบการเรียนการสอนและรวบรวมความรู้ด้านวัฒนธรรมจากแหล่งความรู้ในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมท้องถิ่นและงานประเพณีต่างๆ

ส่วนกระบวนการจัดการเพื่อการอนุรักษ์องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงมักถูกถ่ายทอดด้วยมุขปาฐะถ่ายทอดกันได้ เฉพาะลูกหลาน (Explicit Knowledge) เป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคลมีน้อยมาก ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อการสูญหาย ถูกทำให้ถ่ายทอดด้วยรูปแบบใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมด้านอาหารการกินการทำขนมไทยโบราณของชาวบ้านด้วยการพัฒนาร้านค้าให้ที่มีชื่อเสียงประจำตำบลบางปะกง เช่น ร้านป้านงค์ ที่ถ่ายทอด

สู่รุ่นลูกหลาน เป็นอุตสาหกรรมขนาดย่อม มีระบบการผลิตการจัดจำหน่าย การส่งผลิตภัณฑ์ การจำหน่ายที่ร้านวางระบบไว้อย่างดี ผ่านมาตรฐาน ออย. ส่วนทองธารชนไทย กลุ่มสตรีขนมหวานบางปะกง (บ้านคลองผีชุด) เป็นการถ่ายทอดภายในชุมชน เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว และจัดหาครูสอนมาให้ความรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพและรูปแบบผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่องเมื่อมีผลผลิตแล้วก็ให้เด็กและเยาวชนในหมู่บ้านนำออกจำหน่ายตามโรงเรียน สอดคล้องกับวิจัย เรื่อง กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องตะไคร้ ของประชาชน ตำบลคลองเขื่อนกิ่งอำเภอคลองเขื่อน จ.ฉะเชิงเทรา ของอารียา บุญทวีและคณะฯ ที่ได้สรุปไว้ว่า ประชาชนในตำบลคลองเขื่อน ประสบปัญหาด้านการพัฒนาแปรรูปตะไคร้ให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้มาตรฐาน จึงส่งเสริมให้เป็นเครื่องดื่มสมุนไพรและลูกประคบ ด้วยกระบวนการเรียนรู้โดยผ่านการอบรมระยะสั้น จากสถาบันการศึกษาและองค์การบริหารส่วนตำบล และมีการจัดการความรู้ของประชาชนนำไปสู่การพึ่งพาตนเองแบบยั่งยืน

นอกจากนี้ กระบวนการจัดการเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีที่สำคัญที่สุดของชาวบางปะกง คือ ประเพณีแห่หลวงพ่อพุทธโสธรทางน้ำ ที่ดำเนินการมา 248 ปี จัดกิจกรรมโดยภาครัฐ เอกชน สถานศึกษา สภาวัฒนธรรมและภาคีเครือข่ายทุกภาคส่วนเริ่มตั้งแต่วันที่ 14 ค่ำเดือน 12 ของทุกปี การแห่หลวงพ่อพุทธโสธรนั้น จะต้องอัญเชิญหลวงพ่อกุหลาบลงเรือกระแงลำใหญ่ แล้ว ประดับด้วยดอกไม้ ขบวนแห่ทางเรืออย่างยิ่งใหญ่ มีเรือยนต์ลากจูงและเรือประกอบขบวนแห่ ตกแต่งริ้วขบวนอย่างสวยงาม ลอยลำไปตามฝั่งริมแม่น้ำบางปะกงไปอำเภอบางปะกง มีการต้อนรับขบวนแห่หลวงพ่อกุหลาบของอำเภอบางปะกง อยู่บริเวณท่าหน้าหน้าที่ว่าการอำเภอบางปะกง ด้วยการจัดเตรียมสถานที่ ประดับธงทิว สวยงาม จัดตั้งโต๊ะหมู่บูชา พร้อมผลไม้ มีการจุดประทัดต้อนรับ มีพิธีสงฆ์และมีประชาชนมาร่วมงานแต่ละปี ประมาณ 500-1,000 คน สอดคล้องกับวิจัย เรื่อง ประเพณีรับบัว : มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาวอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ของอำพล นววงศ์เสถียรและคณะ (2556: บทคัดย่อ) พบว่า ประเพณีรับบัวเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมายาวนานของชาวบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ในช่วงเช้าตรู่ของวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11 จะเป็นงานประเพณีการรับบัว โดยประชาชนจะโยนดอกบัวลงในเรือขบวนแห่พระพุทธรูปจำลองของหลวงพ่อดอ ทั้งทางบกและทางน้ำ และ

เสนอว่า ควรให้เด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ได้ศึกษาเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความหวงแหนในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม ทุกภาคส่วนของชุมชนควรเข้ามามีส่วนร่วมในการปกป้องคุ้มครองและสงวนรักษา ภาครัฐควรเข้ามาช่วยกันส่งเสริมให้แพร่หลายไปทุกภาคส่วนของสังคมทั้งในประเทศและนอกประเทศ

แนวทางหนึ่งซึ่งมีบทบาทและความสำคัญมากในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงนั้น คือ การปรับเปลี่ยนความรู้ที่เป็นเอกสารข้อมูลทางด้านวิชาการเพื่อเผยแพร่ในรูปแบบความหลากหลายทางด้านการเรียนรู้ ด้วยการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการจัดการองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม เช่น คอมพิวเตอร์ ยูทูบ เฟซบุ๊ก บล็อก (Blog) เป็นต้น รวมถึงการรวมกลุ่มในชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Community of Practice-COP) ที่วัด องค์การบริหารส่วนตำบล ห้องสมุดชุมชน และศาลาประชาคมหมู่บ้าน/ตำบล โดยควรนำระบบสารสนเทศมาเป็นช่องทางการแสดงความคิดเห็นผ่าน บล็อก (Blog) ซึ่งเป็นที่นิยมในปัจจุบัน สอดคล้องกับวิจัย เรื่อง การสื่อสารเพื่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและฟื้นฟูการท่องเที่ยวของตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ของปฐมภรณ์จันทร์แก้ว (2555: บทคัดย่อ) พบว่า มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและฟื้นฟูการท่องเที่ยวของตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี การมีส่วนร่วมและการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเพื่ออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และฟื้นฟูการท่องเที่ยว กระบวนการสื่อสารด้านการวางแผน ด้านการประสานความร่วมมือ ด้านการประชาสัมพันธ์ ด้านการแก้ปัญหาอุปสรรค เน้นการสื่อสารสองทางแบบที่เป็นทางการและแบบที่ไม่เป็นทางการ ส่วนการมีส่วนร่วมและการสื่อสารเพื่อการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมประกอบด้วยกระบวนการวางแผนการติดตามประเมินผลกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้น

จึงสรุปได้ว่า กระบวนการเรียน ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง นั้น แม้ว่าจะวัฒนธรรม ประเพณีวิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงจะยังไม่ได้จัดบันทึกหรือเป็นความรู้ที่จับต้องไม่ได้ (Tacit Knowledge) ก็ตาม แต่ยังคงมีการจัดกิจกรรม เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแต่งงาน ประเพณีอุปสมบท ประเพณีแห่หลวงพ้อโสธรทางน้ำ เป็นต้น เป็นประจำทุกปี

ทุกหน่วยงานร่วมกันจัดขึ้นมาจนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติตามช่วงเวลาที่เกิดขึ้นเป็นประจำ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยถ่ายทอดกันได้ (Explicit Knowledge) แต่ถ้าไม่จัดเก็บองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมประเพณีให้เป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อการสูญหายได้ ควบคู่ไปพร้อมกับการจัดการเพื่อการอนุรักษ์องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง ด้วยการฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิมที่มีอยู่ให้มีการผสมผสานกับวัฒนธรรมร่วมสมัย โดยมีองค์กรภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสถานศึกษา ลงพื้นที่สำรวจวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง แล้วจัดเก็บข้อมูล ควรนำอุปกรณ์ เครื่องมือที่ทันสมัย และการเผยแพร่ข้อมูลให้ชุมชนได้ตระหนัก ตลอดจนจัดเก็บบันทึกข้อมูลด้านอื่นๆ เช่น โบราณสถาน สถานที่สำคัญต่างๆ ความเชื่อ วิถีชีวิตชุมชน โดยทำคู่มือเกี่ยวกับองค์ความรู้ทุกด้าน ทุกมิติ เช่น การทำเครื่องมือทางการประมง การจักสาน การทำขนมหวาน อาหาร การต่อเรือ เป็นต้น ควรจัดเก็บข้อมูลโดยการทำรอบแสดงเรื่องราว (สตอรี่บอร์ด) ในการเล่าเรื่องต่างๆ บริเวณแหล่งท่องเที่ยวสำคัญในตำบล เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

1. ในกระบวนการเรียนรู้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง พบว่า การถ่ายทอดองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตนั้น ยังไม่ได้จัดเก็บอย่างเป็นรูปแบบ เป็นการถ่ายทอดเฉพาะบุคคลหรือภายในชุมชน ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรกำหนดเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อกำกับและติดตามในการนำเอาองค์ความรู้ด้านต่างๆ มาจัดเก็บอย่างเป็นระบบและสามารถสัมผัส จับต้องได้

2. หน่วยงานภาครัฐ และสถานศึกษา ควรมีเอกสารข้อมูลทางด้านวิชาการเพื่อเผยแพร่ในรูปแบบของหนังสือเพื่อบริการในหน่วยงานภาครัฐและสถานศึกษา ประกอบด้วยการจัดทำทะเบียน วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนที่สำคัญ อย่างเป็นระบบ จากนั้นควรเพิ่มเติมให้มีความหลากหลายทางด้านการเรียนรู้ มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการจัดการองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม เช่น คอมพิวเตอร์ ยูทูบ เฟซบุ๊ก บล็อก (Blog) เป็นต้น รวมถึงการรวมกลุ่มในชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Community of Practice-COP) ที่วัด องค์การบริหารส่วนตำบล ห้องสมุดชุมชน และศาลาประชาคมหมู่บ้าน/ตำบล

3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรสร้างระบบเพื่อให้เกิดเครือข่ายเชื่อมโยงองค์ความรู้ของชุมชนให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง เพื่อตรวจสอบและแก้ไข ตลอดจนจนประยุกต์ ปรับปรุงให้เหมาะสมกับสังคมร่วมสมัย

4. หน่วยงานภาครัฐและสถานศึกษา ควรเพิ่มบทบาทในการจัดเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง ให้มากขึ้น จากการศึกษา พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ทำงาน ทำให้ไม่มีเวลาในการจัดเก็บหรือให้ข้อมูลในขณะภาครัฐและสถานศึกษามีเครื่องมือ อุปกรณ์ ที่ช่วยในการจัดเก็บ

5. หน่วยงานภาครัฐและสถานศึกษา เป็นผู้ริเริ่มจัดทำกิจกรรมหรือโครงการทุกอย่าง ประชาชนเป็นเพียงผู้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม ควรให้ความสนใจบุคคลที่มีบทบาททางสังคม ให้มีเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาแนวทางการอนุรักษ์ เพื่อจะได้มีภาคีเครือข่าย การมีส่วนร่วมในชุมชน

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2554). วัฒนธรรม: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดฉะเชิงเทรา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร
- โกศล ดีศีลธรรม. (2546). การจัดการความรู้แห่งโลกธุรกิจใหม่. กรุงเทพฯ: ธนาเพรสแอนด์กราฟฟิค.
- दनัย ไชโยธา. (2538) ลัทธิ ศาสนา ความเชื่อกับประเพณีในท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์.
- ดวงเดือน จันทร์เจริญ. (2549). “การจัดการความรู้กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์.” วารสารการพัฒนา-ทรัพยากร มนุษย์. 1 (มกราคม-มีนาคม 2549): 252-265.
- ปรีดา พูลสิน. (2554). โครงการวิจัย การมีส่วนร่วมของชุมชน ในกรณีศึกษาชุมชนวัดโสมนัส = Community Participation in Knowledge Management of Arts and Culture: A Case Study of Wat Sommanat Community. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.
- วิจารณ์ พานิช. (2551). การจัดการความรู้ฉบับนักปฏิบัติ. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ. 121
- สุนทร คัยนันท์. ความรู้เรื่องเมืองฉะเชิงเทราเขียนไว้ให้ลูกหลานแปดริ้ว. กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ บริษัท 21 เซ็นจูรี่ จำกัด. 2541.
- สุดใจ ตระกูลศุภชัย.(2545). ย้อนอดีตฉะเชิงเทราหรือแปดริ้วประตูทองของภาคตะวันออก. ฉะเชิงเทรา: แบบ-ก๊อปปี้ปริ้นส์ : ร้านปุคคอมพิวเตอร์.
- แสง จันทร์งาม.(2545) ศาสนศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์.

งานวิจัย :

- งามนิจ กุลกัน . (2556). การจัดการองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของตำบลอ้อมเกร็ด อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา. [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 24 สิงหาคม 2559. เข้าถึงได้จาก https://tci-thaijo.org/index.php/cultural_approach/article/view/10778 .
- ชนากา เมธีเกรียงไกร. (2559). กระบวนการสืบทอดประเพณีทางสังคมของชาวไทยเชื้อสายจีน ชุมชนตลาดบ้านใหม่ จังหวัดฉะเชิงเทรา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
- นพเจริญ, อุมพร. (2559). การฟื้นฟูป่าชายเลนอย่างยั่งยืน บริเวณปากแม่น้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 24 สิงหาคม 2559. เข้าถึงได้จาก <http://ithesis-ir.su.ac.th/dspace/handle/123456789/701>
- ผ่องศรี มาสขาว, วาทีตา เอื้อเจริญ, และอารียา บุญทวี. (2547). รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการผลิตหมวกกล้วยเถาะ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทรา: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์.
- พัชรา ทิพยมหิงษ์ (ดร), นางสาววัชรีย์ ปันนิยม.(2548). รายงานวิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นขนมจาก จังหวัดฉะเชิงเทรา. สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ. มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์.
- ไพศาล สรรสวัสดิสุทธิ์ และคณะ. (2558). การจัดการความรู้ด้านมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดอุทัยธานี [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 24 สิงหาคม 2559. เข้าถึงได้จาก <https://www.tci-thaijo.org/index.php/JSSRA/issue/view/4360>.
- อารียา บุญทวี, จินดา เนื่องจำนงค์.(2550). รายงานวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่องตะไคร้ของประชาชน ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา. ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น. มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์.